

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО;**

УДК 347.9

ДІДЕНКО Л.В.

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті розкрито сутність цивільних процесуальних правовідносин. Наведено позиції вчених щодо визначення цивільних процесуальних правовідносин. Надано авторське поняття цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: правовідносини, цивільні права, цивільні процесуальні правовідносини, цивільні справи, суд.

В статье раскрыта сущность гражданских процессуальных правоотношений. Приведены позиции ученых по определению гражданских процессуальных правоотношений. Предоставлено авторское понятие гражданских процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения, гражданские права, гражданские процессуальные правоотношения, гражданские дела, суд.

In the article the essence of civil procedural legal relations is revealed. The positions of scientists concerning the definition of civil procedural legal relations are presented. Author's concept of civil procedural legal relations is given.

Key words: legal relations, civil rights, civil procedural legal relations, civil cases, court.

Вступ. Теоретичні та практичні аспекти цивільних процесуальних правовідносин постійно є предметом уваги науковців і практиків, а їх окремі елементи перманентно досліджуються на різних рівнях. Це можна пов'язати з тим, що в умовах формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави першочерговим завданням держави є забезпечення захисту прав, свобод та інтересів людини й громадянина. Відповідно, ефективність такого захисту безпосередньо залежить від створення належних і дієвих механізмів їх участі в суспільних відносинах.

Предметом цивільного процесуального права є цивільні процесуальні правовідносини. Правовими вони стають унаслідок дії правових норм, а саме норм цивільного процесуального права. У цивільному процесі захист прав, свобод та інтересів людини й громадянина забезпечується шляхом установлення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ. Таке забезпечення було б неможливим без наукової діяльності вчених-процесуалістів, завдяки працям яких сьогодні у сфері процесуальних правовідносин розроблено та накопичено суттєвий теоретичний матеріал. Ураховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини є явищем суспільним, тобто виникають і існують у безперервному зв'язку із суспільством у разі необхідності захисту чи охорони прав і інтересів одних членів суспільства від впливу інших, установлення поняття цивільних процесуальних правовідносин сьогодні є важливим теоретичним питанням, навіть з урахуванням стану його наукової розробленості, який, утім, є досить неоднозначним.

Актуальність цієї проблематики зумовлюється одразу декількома причинами. З одного боку, поняття цивільних процесуальних правовідносин тією чи іншою мірою висвітлювалося багатьма авторами, що зробили істотний внесок у його дослідження, тож наявна теоретична база полегшує вирішення завдань дослідників. З іншого боку, чимало праць створювалося за суттєво

інших соціально-економічних, політичних і правових умов, які значно відрізняються від сучасного періоду, а низка висновків є двоякою, що негативно позначається на ефективності законодавчого регулювання цих відносин. Тому сьогодні, незважаючи на високий ступінь наукового розроблення теоретичних аспектів цивільних процесуальних правовідносин, для цього інституту характерна наявність низки невирішених теоретичних і практичних питань, які значною мірою впливають на ефективність цивільних процесуальних правовідносин. Малодослідженими є різноманітні питання функціонування цивільних процесуальних правовідносин як складового елемента механізму цивільного процесуального регулювання, неоднозначними є й інші питання. Ураховуючи, що поняття цивільно-процесуальних відносин породжує чи не найбільше дискусій на науковому рівні, оскільки в сучасній науці цивільного процесу можуть мати місце діаметрально протилежні підходи, актуалізується потреба встановлення єдиної концепції, яка б синтезувала різні погляди вчених-процесуалістів і була своєрідним орієнтиром як у теоретичному, так і в суто практичному аспекті. Отже, нині склалися всі необхідні передумови для науково-доктринального переосмислення теоретичних концепцій науки цивільного процесуального права, зокрема й теорії цивільних процесуальних правовідносин, що й зумовлює необхідність здійснення цього дослідження.

Серед дослідників, які зробили найсуттєвіший внесок у розвиток вітчизняного інституту цивільних процесуальних правовідносин, виділимо таких, як І.С. Андрієнко, Ю.В. Білоусов, О.Г. Братель, С.В. Васильєв, О.В. Гетманцев, К.В. Гусаров, О.М. Єфімов, О.С. Захарова, В.В. Комаров, Г.З. Лазько, А.Л. Паскар, О.В. Підлубна, П.І. Радченко, Л.А. Тичинська, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Т.В. Цюра, С.І. Чернооченко, М.Й. Штефан, С.В. Щербак, М.М. Ясинюк тощо. Проте, ураховуючи зазначені вище проблеми, немає сумніву, що в процесі дослідження цивільно-процесуальних відносин і встановлення їх специфіки першочерговою є процедура визначення їх сутності. Тому дослідження питань про поняття цивільних процесуальних відносин має принципово важливе значення для науки цивільного процесуального права.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність цивільних процесуальних правовідносин.

Результати дослідження. Дослідження наукової літератури засвідчило, що, незважаючи на змістову близькість низки концепцій визначення поняття цивільних процесуальних правовідносин, єдиного підходу сьогодні все ще не вироблено, тож кожен дослідник тлумачить зазначену категорію суб'єктивно.

Так, на думку Ю.С. Червоного, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу у зв'язку з їхньою діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах, у справах наказного й окремого провадження [1, с. 63]. Аналізуючи цю позицію, звернемо увагу на її особливості: 1) цивільні процесуальні правовідносини визначені передусім як суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права; 2) дослідником установлений у дефініції суб'єктний склад цивільно-процесуальних відносин, який відповідає раніше встановленому нами в цій роботі (суд, особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу); 3) мета цивільно-процесуальних відносин визначена у формі забезпечення правосуддя; 4) окрім того, автором перераховані види проваджень, характерних для цивільного процесу. У цілому відзначимо, що такий підхід є цілком доцільним, і рівень розкриття сутності цивільно-процесуальних правовідносин визначимо як високий.

На противагу такому розгорнутому погляду, Т.М. Кілічава визначає цивільно-процесуальні правовідносини як суспільні відносини, учасники яких пов'язані правами й обов'язками на основі цивільно-процесуального права [2, с. 31]. Порівняно з попередньою концепцією зазначена фактично не формує повноцінного розуміння сутності досліджуваної категорії. Серед основних особливостей цивільно-процесуальних правовідносин автором виділені такі: 1) цивільно-процесуальні правовідносини визначені як суспільні відносини; 2) дослідником встановлено, що зв'язок між суб'єктами правовідносин визначений у їх правах і обов'язках; 3) ці правовідносини врегульовані нормами цивільно-процесуального права. Попередню позицію вважаємо значно вдалішою, адже вона одночасно розкриває значно більший обсяг особливостей досліджуваного явища. Проте зміст цього визначення є цілком коректним, і кожна з виділених нами особливостей притаманна цивільно-процесуальним правовідносинам.

На думку М.Й. Штефана, цивільні процесуальні правовідносини – це «врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами як між собою, так

і з учасниками процесу – громадянами й організаціями в цивільному судочинстві» [3, с. 23]. Ця позиція близька до попередньої проаналізованої, проте водночас має суттєві відмінності. Особливостями цивільно-процесуальних правовідносин згідно із зазначеною концепцією є такі: 1) цивільно-процесуальні правовідносини визначені як урегульовані нормами цивільного процесуального права відносини; 2) суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин є суди й учасники процесу, до яких віднесено громадян і організацій; 3) такі правовідносини виникають у цивільному судочинстві. Незрозумілим є формулювання «що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу», що створює хибне розуміння того, що сторонами цивільно-процесуальних правовідносин можуть бути виключно суди. Більше того, визначаючи суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, автор наводить неповний їх перелік. Тож зробимо висновок, що ця дефініція характеризується окремими спірними моментами.

У підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М.М. Ясинка цивільні процесуальні правовідносини визначаються як система динамічних багатостадійних правових відносин, які мають імперативно-диспозитивний характер, виникають між обов'язковим суб'єктом – судом і іншими учасниками цивільного процесу, забезпечуючи захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [4, с. 168]. Така дефініція є однією з найвдаліших серед проаналізованих нами в цій роботі. Із її змісту випливає, що серед особливостей цивільно-процесуальних правовідносин можна виділити такі: 1) цивільно-процесуальні відносини визначаються як система правових відносин; 2) ознаками цієї системи є динамічність і багатостадійність; 3) метод правового регулювання цивільно-процесуальних відносин визначено як імперативно-диспозитивний; 4) суд розтлумачено як обов'язковий суб'єкт; 5) до інших сторін цивільно-процесуальних відносин належать інші учасники цивільного процесу; 6) мета цивільно-процесуальних відносин визначена як забезпечення захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Аналізуючи підкреслену нами специфіку, у загальних рисах відмітимо вдалість положень цієї дефініції. Дещо сумнівним є визначення цивільно-процесуальних відносин як системи правових відносин. З одного боку, погоджуємось із системним характером цього явища. Проте, з іншого боку, визначення правової категорії через її множинність не є надто вдалим. Погодимося із виділенням суду в якості обов'язкового суб'єкта, проте водночас звернемо увагу на розмите визначення інших суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Відзначимо вдалість формулювання в дефініції окремих ознак правовідносин, методу правового регулювання, а також розширене тлумачення мети цивільно-процесуальних відносин.

На думку В.В. Комарова, цивільні процесуальні правовідносини – це такі, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, і учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільних справ [5, с. 64]. Цю дефініцію також охарактеризуємо з огляду на наявність низки позитивних рис. Особливостями цивільно-процесуальних відносин, на думку автора, є такі:

- 1) цивільно-процесуальними відносинами є індивідуалізовані суспільні зв'язки;
- 2) цивільно-процесуальні відносини виникають на основі норм цивільного процесуального права;
- 3) суб'єктами цивільно-процесуальних відносин є суд і учасники цивільного процесу;
- 4) ознакою суду як суб'єкта цивільно-процесуальних відносин є здійснення правосуддя;
- 5) ознакою учасників цивільного процесу як суб'єктів цивільно-процесуальних відносин є наявність юридичних прав і обов'язків;
- 6) метою цивільно-процесуальних відносин є правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільних справ.

У цілому погодимося із кожною з виділених особливостей. Формулювання «індивідуалізовані суспільні зв'язки» є більш влучним, ніж «система правових відносин». Доволі детально роз'яснено сутність суб'єктів правовідносин. Щодо мети, то, незважаючи на те, що вона відрізняється від позицій попередніх авторів, вважаємо таке формулювання цілком допустимим.

Висновки. Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчив, що в цілому переважна більшість дефініцій поняття цивільних процесуальних правовідносин є коректними та доцільними для формування належного розуміння досліджуваного інституту. Проте варто відзначити, що кожна з них відрізняється та характеризується власною специфікою. Отже, незважаючи на належний рівень уваги до цього питання, залишається актуальною потреба встановлення єдиної

концепції, яка б синтезувала найвдаліші погляди науковців. Тому на основі здійсненого аналізу визначимо **цивільні процесуальні правовідносини** як динамічні та багатостадійні індивідуалізовані суспільні відносини, урегульовані нормами цивільного процесуального права, з використанням імперативно-диспозитивного методу, що виникають між судом як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу, зв'язок між якими визначено в їхніх правах і обов'язках, що виникають у цивільному судочинстві з метою забезпечення правосуддя під час захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Список використаних джерел:

1. Червоний Ю.С. Цивільний процес України : [навчальний посібник] / Ю.С. Червоний. – К., 2006 р. – 392 с.
2. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право : [навчальний посібник] / Т.М. Кілічава. – К. : Центр учбової літератури. 2007. – 352 с.
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс / М.Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». – 2005 р. – 624 с.
4. Ясинко М.М. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : [підручник] / М.М. Ясинко. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.
5. Комаров В.В. Гражданский процесс : [учебник] / В.В. Комаров. – Харьков : Одиссей, 2001. – 704 с.